

язык выражен не сегодняшним размером, чтобы его смог заучить и исполнить любой ашыг. Одним словом, сказание о Дede Коргуде явно исполнял особый сказитель - горгудчей" (3, с.3-4).

Объединяющее в себе совершенство искусства и слова, музыки и поэзии, выделяющееся исключительной ролью в развитии устного народного творчества и азербайджанской культуры, ашыгское искусство, как литературно-культурный феномен, прошло достаточно сложный путь эволюции; совершенствуясь с точки зрения и формы, и содержания, успешно выполняло функцию восполнения литературно-эстетических потребностей народа, в целом обладающего великой культурой. Ашыгская среда Гейчи полностью воплощает в себе все три этапа развития ашыгского искусства: становления, эволюции и возрождения.

Литература

1. Caferoglu A. Azərbaycan ve Anadolu folklorunda saklanan iki saman tanrısı. – Ankara Universitesi İlahiyat fakültesi dergisi, I – IV, 1958
2. Caferoglu A. Batıl itikatlar. "Turkluk", sayı 3, İstanbul, 1939
3. Hacıyev T. Dede Qorqud: dilimiz, düşüncemiz, B., Elm, 1999
4. Halkimizin deyimleri ve duyumlari. Toplayani ve tertib edeni M.Hekimov. B., "Maarif", 1986
5. Kitabı –Dede Qorqud. F.Zeynalov ve S.Elizade nesri. B., "Yazici", 1998
6. Koprulu F. Turk edebiyatında ilk mutasavvıflar. Ankara, 1991
7. Qarayev Y. Tarix yaxından ve uzaqdan. B., "Sabah", 1996
8. Qarayev Y. Goyceye qayidan yol folklorından kecir. – Azərbaycan folklor antologiyası. III kitab. Goyce folkloru., "Seda", 2000
9. Qasimli M. Asiq seneti. B., "Ozan", 1996
10. Qedim dövrdən bu günə kadar Türkiyə türk edebiyati (tarix – adlar - metnler). Ankara, 1999

DİVANÜ LÜGATİ'T-TÜRK'TEKİ MANZUM PARÇALARDA CÜMLE ÖZELLİKLERİ

Mehmet Özmen

ÖZET

Bu bildiriye, Divanü Lügati't-Türk'teki manzum metinler, cümle özellikleri bakımından incelenmiştir. Metinler, hece ölçüsüyle ve dörtlülükler hâlinde yazılanlarla, beyitler hâlinde ve aruz ölçüsüyle yazılanlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Metinlerdeki cümlelerin, asıl olarak, yapı bakımından basit; yüklemnin yeri bakımından düz; yüklemi bakımından fiil cümlesi olduğu; ayrıca, hece ölçüsüyle yazılan dörtlülüklerle oranla, aruzla yazılan beyitlerde, devriklik ve şartlı birleşiklik oranının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Cümle, düz cümle, devrik cümle, şartlı birleşik cümle, isim cümlesi, fiil cümlesi

ABSTRACT

This paper examines the poetic texts in "Divanü Lügati't-Türk" with specific reference to the sentence features. The texts are divided into two categories: those written as quatrains with syllabic meter and those written as couplets with "aruz" meter. The sentences in the texts are found to be simple in terms of their structure, affirmative in terms of the position of their predicates, and verbal clauses in terms of their predicates. In addition, the couplets written with "aruz" meter have been found to accommodate higher rates of inversion and conditional compounding than those written with syllabic meter.

Key words: Sentence, affirmative sentence, inverted sentence, conditional compound sentence, noun clause, verbal clause.

1. Eski Türkçeden günümüze, Türk şiirindeki cümle yapılarının incelenmesi, Türk cümlesinin şiir alanındaki gelişimi hakkında bilgi edinmenin en etkin yoludur. Bunun için, XIII. yüzyıla kadar olan dönemdeki şiir cümlesi ile daha sonra, değişik alanlarda ve dönemlerde gelişen şiirlerin incelenerek karşılaştırılması, Türk şiir cümlesinin tarihsel süreç içerisindeki gelişmelerine ışık tutacaktır. Biz bu amaçla, bu bildirimizde, Divanü Lügati't-Türk'teki manzum parçaların cümlelerini inceleyeceğiz.

XIII. yüzyıla kadar olan dönemdeki Türk şiiri ile ilgili metinler, Eski Türkçe döneminden itibaren tespit edilmiş bulunmaktadır. Reşit Rahmeti Arat'ın, Eski Türk Şiiri adlı çalışması bu alandaki derli toplu ilk çalışmadır (Arat, 1989). Diğer metinler ise, Divanü Lügati't-Türk'teki manzum metinler,

Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'tır. Arat'ın, Eski Türk Şiiri incelemesine esas olan şiirler, Uygur dönemine aittir ve Mani muhitinde, Burkan muhitinde ve İslâm muhitinde yazılanlar olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bu şiirlerden, Mani ve Burkan muhitinde yazılanlar, klasik halk şiiri biçiminden ve söyleyişinden uzaktır. İslâm muhitinde yazılanlar ise, klasik halk şiiri söyleyişine ve biçimine daha yakın olan metinlerdir. Kutadgu Bilig aruzla ve beyitler hâlinde yazılmıştır (Arat, 1979). Aruzla yazılan Atebetü'l-Hakâyık'ın ilk 5 babı beyitle, asıl metni oluşturan 9 babı ise, dörtlükler hâlinde yazılmıştır (Arat, 1951, 10). Divanü'l-Lügati't-Türk'teki manzum metinler ise, ölçü olarak hece veya aruzla, nazım birimi olarak da dörtlük veya beyitle yazılmışlardır.

Biz, bu incelememizde Divanü Lügati'-Türk'te bulunan manzum parçaların cümle özellikleri üzerinde duracağız. Divanü Lügati'-Türk'teki manzum parçaları cümle açısından incelerken de, Talât Tekin'in "XI. Yüzyıl Türk Şiiri Divanü Lügati't-Türk'teki Manzum Parçaları" adlı yayımını (Tekin, 1998) esas alacağız.

2. Divanü Lügati't-Türk'teki manzum metinler

Divanü Lügati't-Türk'teki manzum metinler, nazım birimi olarak dörtlüklerle veya beyitlerle yazılanlar olmak üzere iki gruba; ölçü olarak da heceyle yazılan manzum parçalar, aruzla yazılan manzum parçalar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Divanü Lügati't-Türk'te tespit edilen, toplam 138 dörtlükten 102'si hece ölçüsüne, 36'sı ise, hem aruz hem hece ölçüsüne uymaktadır. Geleneksel tarzda hece ölçüsüyle ve dörtlükler hâlinde yazılan metinlerde, durak yerleri değişebilmekle birlikte, genellikle, $4 + 3 = 7$ 'li hece ölçüsüdür. İslâmî etki altında yazılan manzum metinler ise, aruz ölçüsüyle ve genel olarak beyitlerle yazılmıştır.

Talât Tekin, bazı dörtlüklerin aruzla yazıldığını belirtir; ancak, bu dörtlüklerin büyük çoğunluğunun, aruz yanında, $4 + 4 = 8$ 'li ve $4 + 3 = 7$ 'li hece ölçüsüne de uyması, ayrıca, uyak örgülerinin ve cümle yapılarının geleneksel tarzda hece ölçüsüyle yazılmış dörtlüklere benzemesi, bu dörtlüklerin de, geleneksel tarzda yazıldığı izlenimini vermektedir; ancak, bazı dörtlüklerin $4 + 2 = 6$ veya aynı dörtlüğün bazı dizelerinin $4 + 2 = 6$ bazı dizelerinin $4 + 3 = 7$ ölçüsüne uyması dikkat çekmektedir. Bu dörtlükler, en azından, aruz ölçüsüyle yazılmış olsalar bile, geleneksel yapıyı korudukları görülmektedir. Bunların yanında, Divanü Lügati't-Türk'te, hece ölçüsüyle yazılan bir beyit ile (Tekin, 114) aruzla yazılan bir dörtlük (Tekin, 92) de bulunmaktadır.

Buna göre, Divanü Lügati't-Türk'teki manzum metinleri, hece ölçüsüyle yazılmış dörtlükler, hem hece hem aruz ölçüsüne uyan dörtlükler, aruzla yazılmış beyitler, olarak tasnif edebiliriz. Biz bu incelememizde, hece ölçüsüyle yazılmış dörtlüklerle, hem hece hem aruz ölçüsüne uyan dörtlükleri birlikte değerlendirdik ve manzum metinleri, heceyle oluşturulan dörtlükler ve aruzla yazılmış beyitler olmak üzere iki ana gruba ayırarak inceledik.

Divanü Lügati't-Türk'te tespit edilen, toplam 138 dörtlükten 102'si hece ölçüsüne, 36'sı ise, hem aruz hem hece ölçüsüne uymaktadır. Talât Tekin'in, aruz ölçüsüyle yazıldığını belirttiği 20'si, *mefâ'ilün mefâ'ilün*; 2'si, *mefâ'ilün mefâ'ilün*; 1'i, *müstef'ilün müstef'ilün*; 1'i, *fâ'ilâtün fâ'ilâtün* kalıbına uyan 24 dörtlük, $4+4 = 8$ 'li hece ölçüsüne; 1'i *müstef'ilün fâ'ilün*; 1'i, *müstef'ilün fe'ülün*; 1'i, *fâ'ilâtün fâ'ilâtün* kalıbına uyan 3 dörtlük, $4+3 = 7$ ölçüsüne; *fe'ülün fe'ülün* (*son dize fâ'ilün*) kalıbına uyan 4 dörtlük $3+3 = 6 / 4+3 = 7$ ölçüsüne; *müstef'ilün fâ'ilün / fa'lün* kalıbına uyan 1 dörtlük $4+2 = 6 / 4+3 = 7$ hece ölçüsüne; 4 dörtlük de *müstef'ilün fa'lün* $4 + 2 = 6$ ölçüsüne uymaktadır. Dörtlüklerin 24'ü, $4+4 = 8$; 3'ü, $4+3 = 7$ ölçüsüne uyarken, geriye kalan 9 dörtlüğün, $4+2 = 6$ veya $6+2 = 6$ ile $4+3 = 7$ ölçülerinin karışık olarak uyması; ayrıca, bütün dizelerin aruz ölçüsüne de tam olarak uymaması dikkat çekmektedir. Burada dikkat çeken bir husus da hece ölçüsüyle yazılan dörtlüklerin asıl olarak $4+3 = 7$ 'li, hem hece hem aruz ölçüsüne uyan dörtlüklerin $4+4 = 8$ 'li hece ölçülerine uymalarıdır.

3. Yapıları bakımından cümleler

Manzum metinlerdeki cümleler, yapı bakımından incelendiğinde, dikkat çeken en belirgin özellik, cümlelerin basit olmasıdır. Birleşik cümle olarak ise, sıralı birleşik, iç içe birleşik ve şartlı birleşik cümleler bulunmaktadır. Sıralı birleşik cümleler, peş peşe gelen basit cümlelerden oluşmaktadır. Elbette, bu cümlelerin bazılarını, peş peşe gelen basit cümle saymak da mümkündür. Tümü de "aymak" fiiliyle oluşturulmuş olan 4 iç içe birleşik cümlelerin 2'si hece, 2'si aruz ölçüsüyle yazılmış metinlerde bulunmaktadır. Mevcut 36 şartlı birleşik cümlelerin ise, 5'i hece ölçüsüyle yazılmış veya hem hece hem aruz ölçüsüne uyan metinlerde, 31'i aruz ölçüsüyle yazılmış metinlerde bulunmaktadır. Bu sonuç, şartlı birleşik cümlelerin aruzla yazılan metinlerde daha sık kullanıldığını göstermektedir.

Könglüm için örtedi
Bütmiş başıg kartadı
Keçmiş ödüg irtedi
Tün kün keçip irtelür (I, 245)

Ögreyüki mundag ok
Munda adın tıldag ok
Atsa ajun ugrap ok
Taglar başı kertilür (I, 160)

Aydım angar sawulma
Kulbak u□u yuwulma
Yuwga suwun suwalma
Kaptı meni(n)g Kayımı (III, 80)

Kölm kömı kopsa kalı tāmıg iter
Körsē anı bilge kişi sözke büter (III 137) (Tekin, 118)

Terken Katun kutınga mendin tegür koşug /
Aygıl / sizing tapugçı ötnür yangı tapug / (I, 376) (Tekin, 125)

4. Yüklemlerinin yerine göre cümleler

Türk sözdiziminde genel olarak, ana unsur sonda, yardımcı unsur başta bulunur. Bu durum, bazı kelime grupları bir yana bırakılırsa, hem cümle hem de kelime grupları için geçerlidir. Türk cümle yapısı incelendiğinde, nesirdeki cümlelerin asıl olarak, düz; şiirdeki cümlelerin ise, hem düz hem devrik olabildiğini, şiirdeki devriklik oranının ise, nesre göre daha yüksek olduğunu görürüz. Nesirde ve şiirde devrik cümlelerin oranı, kişiden kişiye, üsluptan üsluba değişmekle birlikte, bu durum, nesrin asıl olarak düz cümleli, şiirin ise, nesre göre daha çok devrik cümleli olduğu gerçeğini değiştirmez.

Cümleler, yüklemlerinin yeri bakımından, düz ve devrik cümleler olmak üzere iki grupta değerlendirilmiştir.

4.1. Dörtlüklerle ve hece ölçüsüyle oluşturulan manzum parçalarda cümle: Bu dörtlükler, heceyle yazılan dörtlüklerle, hem hece hem aruz ölçünse uyan dörtlüklerden oluşmaktadır.

4.1.1. Düz cümleli dörtlükler: Toplam 138 dörtlükten 92'si düz cümleli dörtlüklerden oluşmaktadır. Bu dörtlüklerden, dört dizesi de düz cümleli olan dörtlükler, ikişer dizesi düz cümleli olan dörtlükler, dört dizesi bir cümleden oluşanlar dörtlükler olmak üzere, üç gruba ayrılmaktadır.

4.1.1.1. Her dizesi bir cümle olan düz cümleli dörtlükler: Sayı olarak asıl çoğunluğu oluşturan bu dörtlükler, düz cümlelidir ve her dizede bir cümle bulunmaktadır. Bu cümlelerde, ayakları yüklem oluşturur. 138 dörtlüğün 81'i bu cümle yapısıyla ve bu üslupla oluşturulmuştur.

Alp Er Tonga öldi-mü
İsiz ajun kaldı-mu
Ö□lek için aldı-mu
Emdi yürek yırtılır (I, 41) (Tekin, 8)

Eren alpı okuştılar
Kıngır közün bakuştılar
Kamug tolmun tokuştılar
Kılıç kınka küçün sıgıdı (I, 359) (Tekin, 20)

Öpkem kelip ugradım
Arslan-layu kükredim
Alplar başın togradım
Emdi meni kim tutar (I, 125) (Tekin, 40).

4.1.1.2. İkişer dizesi birer düz cümle olan dörtlükler: Toplam 138 dörtlükten 1'inde, yüklem, ikinci ve dördüncü dizelerin sonunda bulunmaktadır. Buna göre, birinci ve ikinci dizeler kendi aralarında, üçüncü ve dördüncü dizeler de kendi aralarında cümle oluşturmaktadırlar.

Kimi içre oldurup
İla suwın keçtimiz
Uygur tapa başlanıp
Mınglak ilin açtıımız (III, 235) (Tekin, 26)

4.1.1.3. Tek düz cümleden oluşan dörtlükler: Bu dörtlüklerde tek cümle vardır ve yüklem, dördüncü dizenin sonundadır. Toplam, 138 dörtlüğün 10'u, bu cümle özelliğini taşımaktadır.

Begler atın argurup
Kağıgu anı torgurup
Mengzi yüzi sargarıp
Kürküm angar türülür (I. 486) (Tekin, 8)

Uşıp eren börleyü
Yırtıp yaka orlayu
Sıkıp üni yurlayü
Sıgtap közi örtülür (I, 188) (Tekin, 8).

Beçkem urup atlaka
Uygurdaki Tatlaka
Ogri yawuz itlaka
Kuşlar kipi uçtımız (I. 483) (Tekin, 25)

4.1.2. Hem devrik hem düz cümleli dörtlükler: Bu dörtlüklerde, hem devrik hem düz cümleli dizeler bulunmaktadır. Toplam 138 dörtlükten 36'sı hem düz hem devrik cümleli dizelerden oluşmaktadır. Bu dörtlüklerdeki düz ve devrik cümlelerin sayıları ve dörtlük içerisinde buldukları yerler, birbirinden farklıdır.

4.1.2.1. Üç cümlesi düz bir cümlesi devrik olan dörtlükler: Bu dörtlüklerin her dizesinde bir cümle bulunmaktadır. Düz cümlelerde yüklem dize sonundadır. Toplam 138 dörtlüğün 10'u bu cümle yapısındadır. Bu dörtlüklerin 8'inde devrik cümle, dördüncü dizede; 2 dörtlükte ise, üçüncü dizededir.

Tokış içre urıştım
Ulus birle karıştım
Töğüz atın yarıştım
Aydım emdi al Utar (I, 367) (Tekin, 40).

Körüp neçük kaçmadıng
Yamar suwın keçmeding
Tawarıngı saçmadıng
Ymsün seni ar böri (I, 79) (Tekin, 47)

Awlap meni koymangız
Ayık ayıp koymangız
Akar közüm uş tengiz /
Tegre yöre kuş uçar (II, 45) (Tekin, 76).

4.1.2.2. İlk üç dizesi devrik dördüncü dizesi düz cümleli dörtlükler: Bu dörtlüklerin ilk üç dizesi devrik, dördüncü dizesi düzdür. 138 dörtlükten 10'u bu tür dörtlükten oluşmaktadır. Düz cümlelerde, yüklem dize sonundadır. Devrik cümlelerde yüklem dize başında veya dize içerisinde olabilmektedir.

Sü keldi yir yapa
Karar kar (tag tapa)
Kaçtı angar Alp Aya
Ufut bolup ol yaşar (III, 208) (Tekin, 56)

Senden kaçar sundılaç
Mende tınar kargılaç
Tatlıg öfer sanduwaç
Erkek tişi uçaşur (I, 529; III, 178) (Tekin, 104)

Kördi meni emleyü
Baktı manga imleyü
Kaldım köngül tumlyu
Kağıgu meni torgurur (III, 295) (Tekin, 82).

4.1.2.3. İki cümlesi devrik bir cümlesi düz olan dörtlükler: Bu dörtlüklerde, ikisi devrik biri düz, üç cümle bulunmaktadır. Devrik cümleler, birinci, ikinci veya üçüncü dizede bulunabilmektedir.

Yüklem, dize başında olabildiği gibi, dize içinde de bulunabilmektedir. Dördüncü dizeler düz cümlelidir ve yüklem dize sonundadır. 138 dörtlükten 9'u bu biçimde oluşturulmuştur.

Yandı erinç ugracı
Keldi berü tıgracı /
Özi kuyı ogracı
Alplar kamug tirkeşür (III, 65) (Tekin, 32)

Bmring manga sözkiye /
Meng-lig kara tuzkiya
Yelwin tutar közkiye /
Mungum meni(n)g biling-e (III, 359) (Tekin, 88)

Keldi esin esneyü /
Ka□ka tükel osnayu
Kirdi bodun kasnayu /
Kara bulıt kükreşür (II, 223) (Tekin, 98)

4.1.2.4. İki cümlesi devrik iki cümlesi düz olan dörtlükler: Toplam 138 dörtlükten 2'sinin iki dizesi düz, iki dizesi devrik cümlelidir.

Kaçan körse anı türk
Bo□un angar aydaçı
Mungar tegir ulugluk
Munda naru keslinür (I, 352) (Tekin, 127).

Birdim sanga kalıng
Emdi munı alıng
Emgek meni(n)g biling
Ugrar tıngür bargalı (III, 372) (Tekin, 122)

4.1.2.5. İki cümlesinden biri düz diğeri devrik olan dörtlük: Toplam 138 dörtlükten 1'inde, biri düz diğeri devrik iki cümle bulunmaktadır.

Sende kopar çadanlar
Ku□gu singek yılanlar
Dük ming kayu temenler
Ku□ruk tikip yügrüşür (III, 367) (Tekin, 104)

4.1.2.6. Hem düz hem devrik cümleli diğer dörtlükler: Bu dörtlüklerin içerisinde, beş veya altı cümle veyahut, bir dizesinde birden fazla cümle bulunmaktadır. Yüklem, farklı dizelerde, dizelerin başında, içinde veya sonunda yer alabilmektedir. Bu dörtlüklerin, düzlük devriklik veya dizelerdeki cümle sayısı bakımından diğer bazı dörtlüklerle ortak yönleri bulunsa da, dörtlüklerdeki cümle simetrisi diğer dörtlüklerdeki kadar belirgin değildir. Toplam 138 dörtlükten 4'ü bu özellikleri taşımaktadır.

Aydım angar sawulma
Kulbak u□u yuwulma
Yuwga suwun suwalma
Kaptı meni(n)g Kayımı (III, 80) (Tekin, 62)

Barding nelük aymading
Kirü körüp kaymading
Köngül berü yaymading
Boldung erinç bolmagu (III, 245) ((Tekin, 65).

Bardı köztüm yarukı
Aldı öztüm konukı
Kanda erinç kanı-kı
Emdi ü□ın odgarur (I, 46) (Tekin, 82).

Keldi manga Tat
Aydım emdi yat
Kuşa bolup et

Seni tiler üs böri

4.1.3. Bütün cümleleri devrik olan dörtlükler: Bu dörtlükler, iki cümleli, üç cümleli, dört cümleli olabilmektedir. Yüklem, toplam 10 dörtlüğün sekizinde dize başında, üçünde ise karışık olarak hem diz başında hem dize içinde bulunmaktadır. Buna göre, yüklem, çoğunlukla dize başında bulunmaktadır. Bu dörtlüklerin bazılarında cümleler eksiltilidir. Dolayısıyla, cümle sayılarında yoruma bağlı olarak farklılıklar olabilir.

To□gurmadi itımnı
Torgurgalı atımnı
Sürdi meni(n)g kutımnı
Kaz takı kordayımı (II, 177) (Tekin, 62)

İkledi meni(n)g adak
Körmedip oğrı tuzak
İgledim andın uzak
Emlegil emdi tuzak (I, 380) (Tekin, 94)

Agdı bulıt kükreyü
Yagmur tolı sekriyü
Kahık anı ügriyü
Kanca barır belgüstüz (I, 354) (Tekin, 110)

4.1.4. Hece ölçüsüyle oluşturulmuş beyit: Hece ölçüsüyle oluşturulmuş iki dizelik bir şiirde, dizelerden birincisi devrik ikincisi düz cümlelidir.

Burç burç öter semtügük
Bogzı üçün menglenür (II, 290) (Tekin, 114).

4.2. Aruz ölçüsüyle ve beyitlerle yazılan metinlerde cümle: Divanı Lügati't-Türk'te, Talât Tekin'in aruzla yazıldığını tespit ettiği 89 beyit ile bir dörtlük bulunmaktadır.

4.2.1. Düz cümleli beyitler: Toplam 89 beyitten, 27'sinde, beyitler, düz cümlelidir. Bu beyitlerin 16'sı iki cümlelidir ve her dizesinde de bir cümle bulunmaktadır. Beyitlerden 5'i, dört cümlelidir ve her dizesinde iki cümle bulunmaktadır. 2 beytin ilk dizeleri iki, ikinci dizeleri birer cümleli; 4 beyit, bir cümlelidir ve yüklem ikinci dizenin sonunda bulunmaktadır.

Üdig otı tutunup
Öpke yürek kagrulur (II, 144) (Tekin, 94)

Yaruk yıldız tugarda odnu kelip bakar men
Satulayı sayraşıp tathıg {nün kuş öter (III, 194) (Tekin, 114)
Kulak eşitse köngül bilir
Köz körse üdig kelir (I, 211) (Tekin, 146)

4.2.2. Hem düz hem devrik cümleli beyitler: Toplam 89 beytin 34'ünde düz ve devrik cümleler, karışık olarak bulunmaktadır.

Atsā okın kezgerip / kim toranı yığdaçı
Tāğıg atıp ugrasa özi kuyı yırtılır (III, 106) (Tekin, 154).

Kut(ıg) kuwıg birse i□im kulinga
Künde işi yügsepen yok(k)ar agar (I, 320) (Tekin, 142).

Kelse kalı katıgık / erter teyü seringil
Ö□lek işin bilip tur anca angar tirengil (III, 233) (Tekin, 134).

4.2.3. Devrik cümleli beyitler: Toplam, 89 beytin 28'inde, cümlelerin tümü devriktir.

Awlalur lüzüm anı(n)g tüzınga
Emlelür közüm (anı(n)g tözınga (I, 296) (Tekin, 92).

Ü□ig meni küçeyür tün kün turup yıgılayu (III, 258) (Tekin, 92)
Kördi közüm tawrakın yurtı kalıp ağlayu

Yelkin bolup bardukı könglüm angar baglayu
Kaldım erinç kadguka işim ulıu yıglayu (III, 309) (Tekin, 92)

Tutçı yagar bulıtı altın tamar arıg
Aksa anıng akını kandı meni(n)g kanıg (I, 376) (Tekin, 124)

4.2.4. Devrik cümleli dörtlük: Aruzla yazılmış bir dörtlükte, cümlelerin tümü devriktir.

Koygaşup yatsā anı(n)g yüzinge
Alsıkar ögin anı(n)g sözinge
Ming kişi yulğı bolup lizinge
Birgeler özin anı(n)g közinge (I, 243) (Tekin, 992).

5. Yüklemeleri bakımından cümleler

Cümleler, yüklemeleri bakımından fiil cümleler ve isim cümleleri olmak üzere iki gruba ayrılarak incelendi.

5.1. Fiil cümlesi: Divanü Lügati't-Türk'teki metinler, ister hece ölçüsüyle, isterse aruz ölçüsüyle yazılmış olsun, asıl olarak, fiil cümlesi kullanılmıştır

Yüknüp manga imledi
Közüm yaşın yamladı
Bağrım başın emledi
Elkin bolup ol keçer (III, 84) (Tekin, 76)

Közüm yaşı sawrulup ko□ı akar
Bilnip ajun emgekin tükel ukar (II, 228) (Tekin, 150)

Külse kişi yüzinge / körklüg yüzin körüngil
Yawlak kü□ez tılı(n)gnı / e□gü sawıg tilengil (III, 43) (Tekin, 134)

5.2. İsim cümlesi: Manzum parçaların bütünü içerisinde, isim cümlelerinin sayısı oldukça azdır. Bütün metin içerisinde, dörtlüklerde 19; beyitlerde 4 olmak üzere, yaklaşık 23 isim cümlesi bulunmaktadır. İsim cümlelerinde, "erürür / turur" veya "erdi" vb. ek-fiiller sıklıkla düşürülmekte, isim cümlesinin yüklemine, yüklem ismi temsil etmektedir..

Yağı ötm öçürgen
Toydu anı köçürgen
İşler üzüp keçürgen
Tegdi okı öldürtü / (I, 522) (Tekin, 14).

Yelwin anı(n)g közi
Telkin anı(n)g lizi
Tölnun ayın yüzü
Yardı mening yürek (III, 33) (Tekin, 86).

Ögreyüki mundag ok
Munda adın tıldag ok
Atsa ajun ugrap ok /
Taglar başı kertilür (I, 160) (Tekin, 8)

Erdi aşın taturgan /
Yawlak yağıg katargan /
Boynın tutup kadırgan /
Bastı ölüm agtaru (II, 74) (Tekin, 14)

Türlük çeçek yarıldı
Barçın ya□ım kerildi
Uçmak yeri körüldi
Tumlug yana kelgüsüz (I, 119) (Tekin, 110)

Kiçig bulup yağını yirgü emes

E[germe[ip ko[sā anı / ilni kunar (II, 29) (Tekin, 138)

Yağı erür yalngukung nengi tawar
Bilig eri yağısın nelik sewer (III, 385) (Tekin, 142)

Erdi oza erenler erdem begi bilig tag
Aydı üküş ögütler könglüm bohur angar sag (I, 88) (Tekin, 146)

Emgek-sizin turgu *yök* munda tamu
E[gülüküg körme[ip ajun çıkar (I, 420) (Tekin, 150)

6. Eksiltili cümleler

Manzum parçalarda, eksiltili cümle olmakla birlikte, sayıları, birkaç örnekle sınırlı bulunmaktadır. Bu cümlelerde, yüklem düşürülmüştür.

Aydım angar sewük
Bizni tapa nelük
Keçting yazı kerig
Kırlar ediz be[ük (I, 93-94) (Tekin, 86)
Körklüg tonug lüzüng-ke tatlıg aşıg a[ınka
Tutgıl konuk ağırlık yadsun çawıng bo[unka (I, 45) (Tekin, 132)

Koldaçı-ka ming yağak
Barça bile ayruk tayak (I, 417) (Tekin, 142)

7. Sonuç

Divanü Lügati't-Türk'teki manzum metinler, nazım birimi olarak, dörtlük veya beyitlerle; ölçü olarak da, hece veya aruzla yazılmıştır. 138 dörtlükten 102'si hece ölçüsüne, 38'i, hem hece hem aruz ölçüsüne uymaktadır. Bir dörtlük de aruzla yazılmıştır. Dörtlüklerin yanı sıra, toplam 89 beyit de aruz ölçüsüyle yazılmıştır.

Metinler, cümle yapıları bakımından incelendiğinde asıl olarak basit cümlelerin kullanıldığı görülmektedir. Birleşik cümle olarak ise, peş peşe sıralanan basit cümlelerden oluşan sıralı birleşik cümleler yanında, 4 adet iç içe birleşik ve 36 adet, şartlı birleşik cümleler kullanılmıştır. Şartlı birleşik cümlelerdeki dikkat çeken bir özellik, heceyle yazılan veya hece ölçüsüne de uyan 138 dörtlükteki 5 şartlı cümleye karşılık, aruzla yazılan 89 beyitte, 31 cümlelerin kullanılmış olmasıdır. Aruzla yazılmış metinlerdeki şartlı cümle artışı, klasik tarzda, 4+3 = 7 veya 4+4= 8'li hece ölçüsüyle yazılan metinlerdeki ritmin kırılmasıyla, aruz ölçüsüyle yeni bir anlatım biçiminin kurulmaya çalışılmasıyla ilgili olabilir.

Metinleri, yüklemelerinin yeri bakımından değerlendirdiğimizde, toplam 138 dörtlüğün 92'sinin yani % 67'sinin, tümüyle düz cümleli; geriye kalan 46 dörtlüğün, yani dörtlüklerin % 33'ünün, devrik veya düz devrik karışık cümleli olduğu görülmektedir. Aruzla yazılan toplam 89 beytin, 27'si yani yaklaşık % 30 düz cümleli, geriye kalan 62 beyit yani beyitlerin yaklaşık % 70'i devrik veya düz devrik karışık cümlelidir. Toplam cümle sayısı olarak değerlendirdiğimizde ise, 138 dörtlükte bulunan yaklaşık 500 cümlelerin 401'i yani % 80'i düz; 99'u, yani % 20'si devriktir. Aruzla yazılmış beyitlerdeki yaklaşık 245 cümlelerin ise, 134'ü yani % 55'ü, düz; 111'i yani % 45'i devriktir. Bu duruma göre, geleneksel tarzda ve hece ölçüsüyle yazılan dörtlüklerle hem hece hem aruz ölçüsüne uyan dörtlüklerdeki cümlelerin % 80'i düz, % 20'si devrik iken, aruzla yazılan beyitlerdeki cümlelerin % 55'i düz, % 45'i devriktir.

Cümleleri, yüklemeleri açısından incelediğimizde, ister dörtlüklerle yazılan ve hece ölçüsüne uyan metinlerde olsun, isterse beyitlerle ve aruz ölçüsüyle yazılan metinlerde olsun, isim cümlelerinin sayısının oldukça az olduğu, asıl olarak fiil cümlelerinin kullanıldığı görülmektedir. Metinlerde, eksiltili cümleler de bulunmakla birlikte, sayıları birkaç örnekle sınırlıdır.

KAYNAKÇA

- Arat, Reşit Rahmeti, 1979, Kutadgu Bilig I Metin, İkinci Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 458, Ankara.
..... 1951, *Edib Ahmed B. Mahmud Yükeki, Atebetü'l-Hakayık*, T.D.K., C. II, 32, İstanbul.
....., 1986, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tari Kurumu yayınları VII. Dizi-Sa.45, Ankara.
Tekin, Tâlat, 1989, *XI.Yüzyıl Türk Şiiri Divanü Lügati't-Türk'teki Manzum Parçalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 541, Ankara.